

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 3 (15)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймахаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc)., доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймухамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Рахматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)., доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abduvoidova Ruxshonaxon Akramjon qizi SHAYBONIY HUKUMDORLARINING BIRINCHI VA OXIRGI BIRLASHTIRGAN JANG – JOM JANGI	5
2	Abdullayev Akmaljon Hasanboy o‘g‘li MANG‘ITLAR SULOLASI HUKMDORLARINING TASHQI QIYOFASINI TIKLASHDA SUN‘IY IDROKNING IMKONIYATLARI	10
3	Адилов Абдор Анварович ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТ (НЭП) ВА СОВЕТ ДАВЛАТИНИНГ ДИНИЙ СИЁСАТИ ТАРИХИДАН	16
4	Бабаджанов Хасан Бахтиёрлович ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОН ЁҒ-МОЙ САНОАТИ	27
5	Бахранов Шерзад Таштурсунович ЎЗБЕКИСТОН ССРДА БУҒДОЙ НАВЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА ИЗЛАНИШ ИШЛАРИ ТУҒРИСИДА	36
6	Габриэльян Софья Ивановна ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИРАНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	43
7	Дорошенко Татьяна Ивановна ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ТУРКЕСТАНЕ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ	53
8	Ishanxodjayeva Zamira Raimovna IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O‘ZBEKSTON XOTIN-QIZLARINING IQTISODIY HAYOTDAGI ISHTIROKI (TOSHKENT SHAHRI VA TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA)	62
9	Jabbarova Iqbol Xo‘jamuratovna SUV XO‘JALIGINI BOSHQARISHDA INSTITUTIONAL ISLOHOTLAR: O‘ZBEKISTON TAJRIBASI	71
10	Kimsanova Ruxshona Xayrulla qizi SEVINCHIXO‘JAXON VA KELDI MUHAMMADXON DAVRIDA TOSHKENT HUKUMRONLIGI	77
11	Mamataliyeva Arofatxon Yuldashali qizi O‘ZBEK MILLIY OSHXONASI VA PALOV AN‘ANASINING MILLIY BREND SIFATIDA SHAKLLANISHI	85
12	Мусаев Нуриддин Умирзакович РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА ТУРКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИККА ЭЪТИБОРИНИНГ КУЧАЙТИРИЛИШИ	91
13	Musayev Azizbek Baxridinovich MANBALARDA XVII ASR FARG‘ONA VODIYSINING IJTIMOY-SIYOSIY HAYOTI AKS ETISHI	103
14	Nazarov Xumoyun Alisherovich MARKAZIY OSIYO QADIMGI JAMIYATLARI TARAQQIYOTIDA IQLIMIY OMILLAR VA LANDSHAFT TRANSFORMATSIYASI	110
15	Нарбеков Абдикамил Вафаевич ВОПРОСЫ АВТОХТОННОСТИ УЗБЕКОВ В ТУРКЕСТАНЕ	120
16	Normurodov Dilmurod Raxmatullayevich SAMARQAND VILOYATI KATTAQO‘RG‘ON TUMANI “JIZMONSOY” MFY.DAN TOPGAN TANGALAR XUSUSIDA	126

17	Очилдиев Файзулла Бабакулович XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – XX АСР БОШЛАРИДА ШАРҚИЙ БУХОРОДА БОШҚАРУВ ТИЗИМИ ТАРИХИДАН	144
18	Palvanov Hikmatmatjon Axmatjonovich XORAZM VONASI ANTIK DAVRI METALL HUNARMANDCHILIGINING BA'ZI XUSUSIYATLARIGA DOIR MULOHAZALAR	152
19	Солиев Махмуджон Махамаджонович ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ТАҚСИМОТИНИНГ ЁПИҚ ТИЗИМИ ИШЧИЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ОМИЛИ СИФАТИДА: ИШЧИ ТАЪМИНОТИ БЎЛИМЛАРИ ФАОЛИЯТИ (1941–1945 йй.)	159
20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich XORAZMSHOH-ANUSHTEGINIYLAR DAVLATI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI O'RTASIDAGI SIYOSIY ALOQALAR (OTSIZ MAKTUBLARI MISOLIDA)	167
21	Usarov Umid Abdimavlyanovich ROSSIYA IMPERIYA SENATINING A'ZOSI, GRAF K.K. PALEN BOSHCHILIGIDA TAFTISH KOMISSIYASI HISOBOTLARIDA TURKISTON O'LKADAGI YER-SUV MUNOSABATLARINING AKS ETTIRILISHI	174
22	Xakimov Adhambek Ahmadjon o'g'li XIV ASRNING 50-70 YILLARIDA MOVAROUNNAHRDAGI SIYOSIY VAZIYATNI O'RGANISHDA TEMURIYLAR DAVRI MANBALARINING O'RNI	184
23	Xolikulov Axmadjon Boymaxammadovich AMIR HAYDAR HUKMRONLIGI YILLARIDA BUXORO – XIVA MUNOSABATLARI	191
24	Холикулова Шахноза Боймухамматовна ЧИРЧИҚ КИМЁГАРЛАР ШАҲАРЧАСИНИНГ ҚУРИЛИШИ ТАРИХИ	200
25	Юлдашева Шохсанам Юнусали кизи ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МЕЖПАРЛАМЕНТСКИХ СВЯЗЕЙ УЗБЕКИСТАНА И ТУРЦИИ В 2017-2026 ГОДАХ	207
26	Yunusova Xurshida Erkinovna MAMLAKAT QISHLOQ XO'JALIGIDA ISLOHOTLARNING BOSHLANISHI VA UNING MUAMMOLARI	214

Tolibjonov A.T.

«O‘zbekiston tarixi» kafedrası tadqiqotchisi

O‘zbekiston Milliy universiteti

tolibjonovaziz895@gmail.com

XORAZMSHOH-ANUSHTEGINIYLAR DAVLATI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI O‘RTASIDAGI SIYOSIY ALOQALAR (OTSIZ MAKTUBLARI MISOLIDA)

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqot o‘n ikkinchi asrning birinchi yarmida Yaqin va O‘rta Sharq mintaqasida yuz bergan davlatlararo o‘zgarishlar, xususan, Xorazmshoh Otsiz hamda Abbosiylar xalifaligi o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarni tashqi siyosat manbashunosligi nuqtayi nazaridan o‘rganishga qaratilgan. Sulton Sanjar hukmronligi davrida Saljuqiylar davlatining g‘arbiy hududlarida yuzaga kelgan taxt uchun kurashlar mintaqaviy barqarorlikka jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Shunday sharoitda Xorazmshohlar davlati o‘zining mustaqil yondashuvini ta’minlash maqsadida Bag‘dodning diniy hamda huquqiy nufuzidan tashqi siyosiy omil sifatida foydalanishga harakat qildi. Otsiz tomonidan xalifa al-Muqtafiy li-amrullohga yuborilgan maktublar mazkur diplomatik harakatlarning amaliy ko‘rinishi hisoblanadi. Maqolada ushbu yozishmalarning mazmuni, ularda ilgari surilgan diplomatik da’volarning tarixiy voqelikka mutanosibliigi va davlat nufuzini yuksaltirish jarayonidagi o‘rni ob’yektiv tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: tashqi siyosat, Xorazmshoh Otsiz, Abbosiylar xalifaligi, Sulton Sanjar, Iroq Saljuqiylari, diplomatik yozishmalar, xalqaro munosabatlar, Qoraxitoylar.

KIRISH

O‘rta asrlar islom olami xalqaro munosabatlarida diniy va dunyoviy boshqaruv dargohlarining o‘zaro aloqalari davlatlar tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilab bergan. O‘n ikkinchi asrning birinchi yarmiga kelib, Yaqin Sharq hududlarida yagona harbiy-siyosiy makonni ta’minlab turgan Buyuk Saljuqiylar saltanati doirasida markazdan qochish harakatlari jadallashdi. Bu jarayon viloyat hokimlari hamda tobe sulolalarning o‘z mustaqilligini xalqaro miqyosda huquqiy jihatdan mustahkamlashga qaratilgan amaliy qadamlarida namoyon bo‘ldi. Har qanday hududiy yoki siyosiy mustaqillikni xalqaro maydonda qonuniylashtirishda an’anaviy ravishda Abbosiylar xalifaligining rasmiy tasdig‘i markaziy ahamiyat kasb etar edi. Garchi xalifalik asrlar davomida o‘zining bevosita harbiy va iqtisodiy qudratini yo‘qotgan bo‘lsa-da, u qonuniy hukmronlikni e’tirof etish huquqiga ega bo‘lgan oliy dargoh sifatidagi maqomini saqlab qoldi.

Buyuk Saljuqiylar saltanati hukmdori Sulton Sanjar davriga kelib mintaqadagi xalqaro kuchlar muvozanati sezilarli darajada o‘zgarishga yuz tutdi. Sulton Sanjar markaziy hokimiyat nufuzini va chegaralar daxlsizligini saqlashga intilar ekan, tobe hududlarning hukmdorlari, xususan, Xorazmshoh Otsiz mutlaqo mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatlarini qidira boshladi. Bu o‘rinda Xorazmshohning

hokimiyat markazi bo'lmish xalifalik bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatishga urinishi shunchaki an'anaviy ehtirom belgisi emas, balki aniq geosiyosiy maqsadlarga yo'naltirilgan murakkab strategik qadam edi. Otsiz Sulton Sanjarga qaramlik zanjirini uzish va Xorazmni mintaqadagi yetakchi siyosiy o'yinchiga aylantirish uchun xalifaning huquqiy yorliqlariga tayanishni maqsad qildi.

Ushbu tadqiqot Xorazmshoh Otsiz hukmdorligi davrida xalifalik saroyi bilan o'rnatilgan diplomatik yozishmalarni ob'yektiv o'rganish vazifasini o'z oldiga qo'yadi. Asosiy e'tibor hukmdor tomonidan xalifa al-Muqtafiyga yo'llangan maktublarning mazmun-mohiyati va tashqi siyosat vositasi sifatidagi ahamiyatiga qaratiladi. Ushbu maktublar hukmdorning o'z hududiy kengayishlarini qonuniylashtirish, asosiy harbiy raqiblarini qoralash va mintaqaviy miqyosdagi mavqeyini yuksaltirish uchun qanday axborot usullaridan foydalanganligini ko'rsatib beradi. O'rganilayotgan tarixiy hujjatlar mazkur davrda davlatlararo munosabatlarda qo'llanilgan ayyorona diplomatik amaliyotlarni to'liqroq yoritishga xizmat qiladi.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Yaqin Sharqdagi xalqaro vaziyatning keskinlashuvi asosan 1131-yilda Sulton Sanjarning jiyani, Iroq Saljuqiylari boshqaruvchisi Sulton Mahmudning Hamadonda vafot etishi bilan yuzaga chiqdi [1; 117-b.]. Mazkur voqea saltanatning g'arbiy sarhadlarida uzoq muddatli siyosiy bo'shliqni keltirib chiqardi. Sulton Sanjarning bevosita xohish-irodasini chetlab o'tgan holda, voris sifatida Mahmudning o'g'li Dovudning taxtga o'tqazilishi inqirozning dastlabki alomati bo'ldi. Dovudning ushbu o'zboshimchaligi marhum hukmdorning boshqa qondoshlari – Mas'ud, To'g'rul va Saljuqshohlar orasida jiddiy norozilik uyg'otdi hamda ochiq qurolli to'qnashuvlarga sabab bo'ldi. Harbiy tortishuvlar jarayonida Dovudning boshqaruvi Jibol va Ozarbayjon hududlari zodagonlari tomonidan e'tirof etilgan bir vaqtda, Mas'ud o'zini Iroq hududida mustaqil hukmdor deb e'lon qildi. Mas'ud o'zining yangi maqomini xalqaro miqyosda qonuniylashtirish maqsadida faol diplomatik harakatlarni boshlab, xalifa al-Mustarshiddan juma xutbalarini o'z nomi bilan o'qitishni rasman so'radi [2; 23-b.]. Xalifa bu murakkab vaziyatda ehtiyotkorlik bilan harakat qilib, xutba o'qitish bo'yicha to'liq qaror qabul qilish vakolati Sulton Sanjarga tegishli ekanligini ta'kidladi va qat'iy rad javobini berdi.

Saltanatdagi bunday parchalanishni ko'rgan Sulton Sanjar o'zining g'arbiy hududlarida barqarorlikni tiklash va ehtimoliy isyonlarning oldini olish uchun yirik harbiy yurish tashkil etishga majbur bo'ldi. U markaziy boshqaruvni mustahkamlash maqsadida To'g'rulni taxtning qonuniy egasi sifatida ko'rsatdi [3; 159-b.]. Sanjarning bu aralashuvi Iroqdagi hokimiyat talabgorlari o'rtasida kuchlarning qayta taqsimlanishiga olib keldi. O'z ta'sirini yo'qotishdan qattiq xavotirga tushgan Mas'ud o'ziga ittifoqchilar izlab, xalifa al-Mustarshid hamda amir Saljuqshohga yashirin bitim taklif qildi. Uch tomonlama imzolangan diplomatik kelishuvga ko'ra, siyosiy xarita butunlay o'zgarishi ko'zda tutilgan edi: Mas'ud rasman sulton unvonini oladigan, Saljuqshoh uning valiahdi etib belgilanadigan va xalifaning o'zi Iroqni o'zining maxsus vakili orqali bevosita

idora etadigan bo'ldi [4; 534-b.]. Ushbu ittifoq amalda markaziy hokimiyatga va shaxsan Sulton Sanjarga qarshi qaratilgan yirik harbiy-siyosiy isyon edi. Birlashgan kuchlar amaliy qadamlarga o'tib, Iroqning barcha shaharlarida Sanjar nomiga o'qilayotgan xutbalarni to'xtatdilar hamda Bag'doddan unga qarshi qo'shin tortdilar. Ular Sanjarning Yaqin Sharqdagi mutlaq gegemonligiga barham berishni o'zlarining asosiy maqsadi qilib belgiladilar. Bunga javoban Sulton Sanjar raqiblarini yo'q qilish va To'g'rulni taxtga qonuniy tarzda o'tqazish niyatida Hamadon tomonga shiddat bilan harakat qildi [5; 173-b.]. Tomonlar o'rtasidagi hal qiluvchi qurolli to'qnashuv 1132-yilning may oyida Dinovar yaqinidagi Ulon mavzesida bo'lib o'tdi [6; 149-b.]. Ushbu yirik harbiy muhorabada ittifoqchilar qaqshatqich zarbaga uchrab, Iroq Saljuqiylari armiyasi to'liq mag'lubiyatga yuz tutdi.

Ana shunday murakkab xalqaro vaziyatni Xorazmda turib diqqat bilan kuzatgan Otsiz, Abbosiylar xalifaligining Sulton Sanjarga qarshi ochiq harbiy va siyosiy kurashga kirishishga tayyor ekanligidan o'zi uchun zaruriy xulosalar chiqardi. Xorazmshoh o'zining mustaqillik yo'lidagi qadamlarida xalifalikdan ishonchli diplomatik va ma'naviy tayanch sifatida foydalanish strategiyasini ishlab chiqdi. U Bag'dod saroyiga alohida ehtirom ko'rsatishni boshladi hamda o'zaro manfaatli munosabatlarni mustahkamlash uchun tizimli elchilik ishlarini olib bordi. Xorazmshohning ushbu yo'nalishdagi sa'y-harakatlari natijasi o'laroq, xalifa al-Muqtafiy li-amrulloh (1136–1160) saroyiga yuborilgan rasmiy maktublar yuzaga keldi. Bu yozishmalar hukmdorning tashqi siyosiy intilishlarini hamda axborot manipulyatsiyasi vositalarini o'rganishda qimmatli manba sanaladi.

Tadqiq etilayotgan birinchi maktubda Otsiz harbiy yurishlarni islomni himoya qilish g'oyasi ostida xolis qilib ko'rsatishga urindi. Maktubda dushmanning nomi (Sulton Sanjar) to'g'ridan-to'g'ri keltirilmagan bo'lsa-da, uning harakatlari keskin qoralanib, zolim va bosqinchi sifatida ta'riflanadi. Maktub muallifi da'vo qilishicha, isyonkor tomon qadimiy Xorazm shaharlarini vayron qilib, odamlarni qirgan hamda aynan xalifalar al-Mustarshid va ar-Roshidga qilinganidek, qotil (ismoiliy) yo'llashdek tubanlikka borgan [7; 62-b.]. Otsizning diplomatik bayoniga ko'ra, bu dushman dindushmanga qarshi birlashish o'rniga jaxolat qurboniga aylanib, ulkan kuchlar bilan musulmonlar o'lkasiga bostirib kirgan. Voqealar rivojida qayd etilishicha, 537-yilning rabiuloxir oyida ushbu yot kuchlar Xorazmning strategik ahamiyatga molik Hazorasp qal'asini qurshovga oladi. Besh kunlik urinishlardan so'ng qal'ani egallay olmagach, ichkaridagilarni muzokaralar orqali taslim qilishga intiladi. Biroq mudofaachilarning qat'iy rad javobidan so'ng yigirma kunga cho'zilgan qonli janglar boshlanadi va har ikki tomon ko'plab askarlarini yo'qotadi. Hazoraspda maqsadiga erishmagan bosqinchi kuchlar Otsizning tug'ilgan markaziy shahriga yo'l oladi, biroq u yerdagi harbiy tayyorgarlikni ko'rib, ortga chekinishga majbur bo'ladi va faqat oddiy qishloqlarni talon-toraj qilish bilan kifoyalanadi. Ramazon oyining o'rtalarida dushman yana asosiy qal'a darvozasi oldida paydo bo'ladi. Ana shunday pallada Otsiz o'z harakatlarga qonuniy tus berish maqsadida faqihlar va olimlardan iborat diniy kengash chaqirib, bosqinchiga qarshi jang qilishning shar'iy hukmi bo'yicha rasmiy fatvo so'raydi. Ulamolar bir ovozdan bunday dushmanni yengish ibodat

darajasidagi amal ekanligini tasdiqlaydilar. Shu tarzda diniy ruhlantirilgan qo'shin hujumga o'tib, dushmani chekinishga majbur qiladi. Maktubda ta'kidlanishicha, qochib borayotgan raqib Xorazm chekkasidagi yana bir qalasini ellik kun behuda qamal qilib, pirovardida qurol-yarog' va mollarini tashlab, hududni butunlay tark etadi. Otsiz bu zafarni bevosita xalifa xonadonining barakoti deb bilishini ta'kidlab, ushbu xizmatlari evaziga Xorazm viloyatini to'liq mustaqil boshqarish huquqini beruvchi maxsus yorliq yuborilishini so'raydi [8; 334–335-b.]. Bu diplomatik hujjat orqali Otsiz aslida ko'p hollarda o'zi tajovuzkor bo'lishiga qaramay, Sulton Sanjarning qiyofasini yovuz qilib ko'rsatib, o'zining adolatsizlik qurboni ekanligiga Bag'dodni ishontirishga uringan.

Ikkinchi diplomatik maktub yana bir geosiyosiy masalaga – Sharqiy sarhadlardagi vaziyatga bag'ishlangan. Unda Otsiz xalifaga bo'lgan cheksiz ehtiromini takrorlab, dushmanlarga qarshi kurashdagi beqiyos xizmatlarini sanab o'tadi [9; 53-b.]. U o'zining g'ayridin turklar, ya'ni Qoraxitoylar bilan bevosita chegaradosh ekanligini va butun vaqtini islom olamini ulardan himoya qilishga sarflayotganligini pesh qiladi. Shu sababli ham muqaddas Bag'dod shahriga bora olmasligi va xalifa saroyida bevosita xizmat qilish imkoniyatidan mahrumligini yozadi. Hatto qisqa muddatga poytaxtni tark etish ham aholini g'ayridinlar oldida himoyasiz qoldirishini bayon qiladi [10; 168-b.]. Hukmdor sadoqat belgisi sifatida saroydan maxsus faxriy liboslar (hil'at va tashrifot) so'raydi hamda Xorazm ulamolari xalifa xaqiga to'xtovsiz duoda ekanliklarini alohida qayd etadi [8; 336–337-b.]. Aslida esa o'sha davrda Qoraxitoylar bosqiniga qarshi eng ko'p kuch sarflagan va jiddiy yo'qotishlarga uchragan davlat Buyuk Saljuqiylar saltanati edi. Biroq Otsiz epchillik bilan bu rolni o'z zimmasiga olib, mustaqillik yorlig'ini qabul qilib olish uchun axborotni o'z manfaatiga burib yuborgan.

Uchinchi maktub ham xuddi shu mazmundagi geosiyosiy bahonalar asosiga qurilgan. Sanasi aniq bo'lmagan ushbu hujjatda Otsiz yana bir karra oliy saroyda bo'lish istagi balandligini, biroq Xorazm davlati xavfli dushmanlarning qirg'inbarot hujumlari oldida islom qalqoni vazifasini o'tayotganini bayon qiladi [9; 54-b.]. U xalifani ishontirish maqsadida, o'z armiyasining g'ayridinlar ustiga yiliga yoz va qish mavsumlarida ketma-ket ikki marta yirik yurishlar uyushtirayotganini da'vo qiladi. Agar shu kabi o'tib bo'lmas to'siqlar bo'lmaganida edi, zudlik bilan Bag'dodga tashrif buyurishini aytib uzr so'raydi. U xalifaning oliy farmonlarini o'zi uchun eng yuksak mukofot deb bilishini ta'kidlaydi [8; 337-b.]. Bu yozishmadagi ketma-ket ikki marta uyushtiriladigan yirik qishki va yozgi harbiy kampaniyalar haqidagi ma'lumotlar voqelikdan ancha uzoq bo'lib, ular aslida Otsizning o'z mustaqil maqomini saqlab qolish va uzoqdagi Bag'dod saroyiga borishdan bo'yin tovlash uchun o'ylab topilgan diplomatik hiyladan boshqa narsa emasdi.

To'rtinchi maktubda yana Xorazm islom sarhadlarining eng chekkasi va o'ta muhim hududi sifatida ta'riflanadi. G'ayridin turklar (qoraxitoylar)ga qarshi uzluksiz kurash sababli shaxsan bora olmasligi haqidagi odatiy uzr keltiriladi. E'tiborli tomoni shundaki, ushbu maktub yuksak ilmiy maqomga ega bo'lgan, tasavvuf sirlaridan ogoh bo'lgan ulug' bir olim va sufiylar piri orqali saroyga jo'natilgan. Otsiz ushbu elchining jamiyatdagi ma'naviy nufuzini ta'kidlash orqali,

o'zining siyosiy murojaatiga ilohiy va ilmiy salmoq qo'shishga intilgan. Elchining Makkaga haj ziyoratini ado etish yo'lida saroyga to'xtab o'tishidan unumli foydalangan Xorazmshoh, maktubning yakunida o'z xizmatlarini yana bir bor eslatib, maxsus muhlangan yorliq bilan sharaflashlarini so'raydi [8; 338-b.]. Bu yondashuv Otsizning taniqli dindorlarning ma'naviy shafolatidan ham tashqi siyosatda katta ustamonlik bilan foydalana olganini namoyon etadi.

XULOSA

Yaqin va O'rta Sharqda o'n ikkinchi asrda kechgan jarayonlarni sinchiklab o'rganish natijalari shuni tasdiqlaydiki, Iroq Saljuqiylari hamda markaziy hokimiyat o'rtasida yuzaga kelgan boshqaruv bo'hronlari Xorazmshohlar davlati uchun o'z xalqaro maqomini mustahkamlash va hududiy jihatdan yuksalish uchun qulay geosiyosiy zamin yaratgan. Otsiz harbiy-iqtisodiy jihatdan Sulton Sanjarning qudratli armiyasiga ochiq qarshilik qila olmasligini to'g'ri baholagan holda, siyosiy kurashlarning markaziga diplomatik va g'oyaviy qurollarni olib chiqdi. Abbosiylar xalifaligiga qisqa muddat oralig'ida yuborilgan maktublar oddiygina muloqot qog'ozlari emas, balki xalqaro maydonda mustaqil hukmdor maqomini rasmiylashtirish hamda raqiblarini xalqaro yakkalanishda qoldirishga qaratilgan puxta ishlangan tashqi siyosat dasturidir. Hukmdor uzoq sharqdagi Qoraxitoylar omilini faol qo'llash orqali turkiy va islom qo'shinlarining yagona qutqaruvchisi siymosini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Shu orqali u G'arbdagi haqiqiy harbiy mojarolardagi ishtirokini xaspo'shlashga va o'z mustaqilligini ma'naviy jihatdan oqlashga erishdi. O'z navbatida, Bag'dod xalifaligi siyosiy maydondagi o'z ta'sir doirasini tiklash va Saljuqiylarga muqobil kuchlarni shakllantirish ilinjida bu kabi yozishmalarga ijobiy yondashuv bilan javob qaytarishga tayyor edi. Qisqa qilib aytganda, Xorazmshoh Otsizning ushbu elchilik harakatlari davlatlararo munosabatlarda axborot va diniy omillarning qanchalik muhim ta'sir kuchiga ega ekanligini tarixan isbotlab beradi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Садриддин ал-Хусайний. Ахбор ад-давлат ас-салжукиййа (Салжукийлар давлати ҳақида хабарлар) / Араб тилидан таржимон, сўз боши ва изоҳлар муаллифи З.М.Қодиров, Ш.Ҳ.Воҳидов. – Тошкент, 2015. – 220 б.
2. Буниятов З.М. Государство Атабеков Азербайджана (1136–1225 годы). – Баку: Элм, 1978. – 272 с.
3. Воҳидов Ш., Қодиров А. Шарқнинг машҳур сулолалари. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – 624 б.
4. İbnü'l-Esîr. İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih. C. X-XII / çev. Ahmed Ağırakça, Abdülkerim Özaydın. – İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.
5. Агаджанов С.Г. Государство Сельджукидов и Средняя Азия в XI–XII вв. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 303 с.
6. Bundârî, İmâdeddîn el-İsfahânî. Zubdat al Nusra ve Nuhbat al Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi) / çev. Kivameddin Burslan. – İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

7. Ahmed b. Mahmûd. Selçuk-Nâme. C. II / haz. Erdoğan Merçil. – İstanbul : Tercüman, 1001 Temel Eserler, 1977. – 202 s.

8. Horst H. Reşîdeddîn Vatvât'ın Koleksiyonunda Hârezmşahlardan Halifelîğe Yazılan Arapça Mektuplar / çev. Ergin Ayan // ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. – 2012. – C. III, S. 6. – S. 328–344.

9. Бунёдов З. Марказий Осиёга доир тақиқотлар. Хоразмшоҳлар-ануштегинлар давлати / масъул муҳаррир ва нашрга тайёрловчи Ҳ.Болтабоев; таржимонлар А.Аҳмедов, М.Маҳмудов, М.Қўшмоқов. – Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2012. – 372 б.

10. Гурбуз М. Хоразмшоҳларда давлат ташкилоти, иқтисодий ва маданий ҳаёт / Таримон: Н.Раҳим. – Урганч: Огаҳий, 2022. – 304 б.

Толибжонов А.Т.

Исследователь кафедры «Истории Узбекистана»

Национальный университет Узбекистана

tolibjonovaziz895@gmail.com

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ ХОРЕЗМШАХОВ-АНУШТЕГИНИДОВ И АББАСИДСКИМ ХАЛИФАТОМ (НА ПРИМЕРЕ ПИСЕМ АТСЫЗА)

АННОТАЦИЯ

Данное исследование направлено на изучение межгосударственных трансформаций на Ближнем и Среднем Востоке в первой половине XII века, в частности, дипломатических отношений между хорезмшахом Атсызом и Аббасидским халифатом сквозь призму источниковедения внешней политики. Междоусобная борьба за престол, развернувшаяся на западных территориях Сельджукской империи в период правления султана Санджара, оказала серьезное влияние на региональную стабильность. В этих условиях государство Хорезмшахов, стремясь обеспечить свой независимый политический курс, попыталось использовать религиозно-правовой авторитет Багдада в качестве внешнеполитического фактора. Письма, направленные Атсызом халифу ал-Муктафи ли-Амриллаху, служат практическим проявлением данных дипломатических усилий. В статье объективно исследуются содержание этой переписки, соотносимость выдвинутых в ней дипломатических претензий с исторической действительностью, а также ее роль в процессе повышения государственного престижа.

Ключевые слова: внешняя политика, хорезмшах Атсыз, Аббасидский халифат, султан Санджар, иракские сельджуки, дипломатическая переписка, международные отношения, каракитаи.

Tolibjonov A.T.

Researcher at the department of «History of Uzbekistan»

National University of Uzbekistan

tolibjonovaziz895@gmail.com

**POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE KHWARAZMIAN
(ANUSHTEGINID) EMPIRE AND THE ABBASID CALIPHATE
(A CASE STUDY OF ATSIZ'S LETTERS)**

ABSTRACT

This study aims to examine the interstate transformations in the Near and Middle East during the first half of the twelfth century, with a specific focus on the diplomatic relations between Khwarazmshah Atsiz and the Abbasid Caliphate, analyzed from the perspective of foreign policy source study. The dynastic struggles for the throne that emerged in the western territories of the Seljuk Empire during the reign of Sultan Sanjar severely impacted regional stability. Under these circumstances, in order to secure its independent political course, the Khwarazmian state sought to utilize the religious and legal authority of Baghdad as a strategic foreign policy instrument. The letters addressed by Atsiz to Caliph al-Muqtafi li-Amr Allah serve as a practical manifestation of these diplomatic maneuvers. The article provides an objective analysis of the content of this correspondence, the correlation between the diplomatic claims advanced within it and historical reality, as well as its role in the process of elevating the state's prestige.

Key words: foreign policy, Khwarazmshah Atsiz, Abbasid Caliphate, Sultan Sanjar, Iraqi Seljuks, diplomatic correspondence, international relations, Qara Khitai.